

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास

सम्माननीय कायम मुकायम प्रधान न्यायाधीश श्री ईश्वर प्रसाद खतिवडा

माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल

माननीय न्यायाधीश डा. श्री कुमार चुडाल

संक्षिप्त आदेश

०८०-WF-००२६

विषय: उत्प्रेषण परमादेश।

भारती शोर्पा ----- रिट निवेदक

विरुद्ध

राष्ट्रपतिको कार्यालय शितल निवास, काठमाडौं समेत ----- प्रत्यर्थी

१. यसमा चेतन मानन्धरलाई प्रत्यर्थी रिगल ढकाल समेतले खुँडाले हानी काटेर मारेको विषयमा निजसमेत उपर कर्तव्य ज्यान मुद्दा चली सुरु बाँके जिल्ला अदालतबाट सर्वस्व सहितको जन्मकैदको फैसला भई उच्च अदालत तुलसीपूर, नेपालगंज इजलासबाट सदर भएको थियो। उच्च अदालतको फैसलाउपर प्रत्यर्थी रिगल ढकालले सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा मिति २०८०/५/१० मा निजले मुद्दा फिर्ता लिएको छ। सो पश्चात निज रिगल ढकालको हकमा संविधान दिवसको अवसर पारेर प्रत्यर्थी निकायहरुबाट मिति २०८०/६/३ मा कैद माफी मिनाहा भयो। कर्तव्य ज्यान मुद्दाको वारदातमा खुँडा हात्रे रिगल ढकाल बाहेकका अन्य प्रतिवादीहरुको हकमा यस अदालतमा उक्त मुद्दा विचाराधीन नै रहेको छ। सोही वारदातका सह-प्रतिवादीहरुको हकमा साधकको रोहमा पनि मुद्दा यस अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा छ। यस स्थितिमा मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा १५९(५) बमोजिम सजायमा छुट हुनेगरी कैद कट्टा गर्न मिल्दैन। मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा १५९ मा क्रुर तथा अमानवीय तरिकाले वा नियन्त्रणमा लिई ज्यान मारेको मुद्दामा कैद सजाय माफी गर्न नसकिने व्यवस्था रहेको छ। संविधान र कानून

बिपरित भएका काम कारवाही र निर्णय नेपालको संविधानको धारा ४६ र १३३
(२) र (३) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निज रिगल ढकाललाई
थुनामा राख्नु भनी परमादेश जारी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भारती शेर्पाको
रिट निवेदन परेको देखियो।

२. कैद कट्टा/माफी, मिनाहा गर्ने सम्बन्धी काम कारवाही र निर्णय कानूनसम्मत
छन्। अदालतबाट प्रतिपादन भएको नजिर सिद्धान्त बमोजिम फौजदारी कसूर
(सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ लागू हुनुपूर्व भएको वारदातका
कसुरदारका सन्दर्भमा साविकको कानून आकर्षित हुने हुँदा कारागार नियमावली,
२०२० को साविकको नियम २९ को उपनियम (१) तथा सर्वोच्च अदालतबाट
रिट नं. ०७६-WO-०९३९ र रिट नं. ०७९-WH-०१४७ मा भएको फैसलाका
आधारमा कम्तिमा चालीस प्रतिशत कैद भुक्तान गरेका व्यक्तिहरु १७० जनालाई
भएको कैद सजाय कट्टा दिइएको हो। कैदीको चालचलनमा सुधार आएको
कुरालाई हेरिएको छ। भन्ने सिफारिसको आधारमा कैदीको चालचलन सुधारको
कुरा न्यायिक पुनरावलोकनको विषय हुन सक्दैन। मुलुकी फौजदारी कार्यविधि
संहिता, २०७४ को दफा १५९(४) र फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा
कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ को दफा ३७(क) उक्त कानून लागू हुनुभन्दा
अगाडिको वारदातको कुरामा आकर्षित हुँदैन। कारागार नियमावली, २०२० को
नियम २९(१) र (१क.) ले ज्यान सम्बन्धी कसूरलाई नकारात्मक सूचीमा
राखेको छैन। निर्णय संविधान र कानूनसम्मत छ भन्ने समेत व्यहोराको
प्रत्यर्थाहरुको लिखित जवाफ रहेको पाईयो।

३. रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरु श्री बालकृष्ण
न्यौपाने, डा. श्री सुरेन्द्र भण्डारी र श्री दिनेश त्रिपाठी तथा विद्वान अधिवक्ताहरु
श्री यज्ञमणि न्यौपाने, श्री प्रगति ढकाल, श्री रविन शर्मा, धम्मलाल शर्मा, श्री
श्यामकृष्ण मास्के, श्री खगेन्द्रप्रसाद चापागाई, श्री कीर्तिनाथ शर्मा पौडेल, श्री
माधवराज शर्मा पोखेल, श्री जुजुकाजी महर्जन, श्री तेजबहादुर कटुवाल, श्री
अनन्तदेव पराजुली, श्री त्रिलोकबहादुर चन्द, श्री पुरुषोत्तम प्रसाद लोहनी, श्री
भुवनेश्वर थोपा, श्री नीना डंगोल, श्री हेमराज पोखरेल उपाध्याय, श्री ज्ञानेन्द्रराज

आरण, श्री टिकाप्रसाद ढकाल, श्री राजु शाक्य, श्री भोलानाथ भण्डारी, श्री यज्ञमणी न्यौपाने, डा. श्री शिवकुमार यादव, श्री राधिका खतिवडा, श्री सरिता लिम्बु, श्री मेघराज खड्का, श्री पार्वती थापा, श्री गिता के.सी., श्री रविन शर्मा, श्री विक्रम भण्डारी, श्री सुशिला सिंखडा, श्री प्रगती ढकाल, श्री ज्योति शर्मा, श्री निशान गौतम, श्री अर्जुन थापा, श्री योगेश डंगोल, श्री विमल पोखरेल, श्री भानुभक्त भट्टराईले गर्नु भएको बहस जिकिर सुनियो। प्रत्यर्थी राष्ट्रपतिको कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान महान्यायाधिवक्ता डा. श्री दिनमणि पोखरेल तथा विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ताद्वय श्री विश्वराज कोइराला र श्री संजिवराज रेग्मी तथा प्रत्यर्थी रिगल ढकालको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री लवकुमार मैनाली, श्री शेरबहादुर के.सी., विद्वान अधिवक्ताहरू श्री राम घिमिरे, श्री शालिकराम सापकोटा, श्री शुलभ खरेल र श्री जमुना भुसालले गर्नु भएको बहस सुनियो।

४. मिति २०८०/७/१४ र १५ गते बहस छलफल सुनी आज निर्णय सुनाउने भनी तोकिएको प्रस्तुत विवादमा प्रत्यर्थी मध्येका रिगल ढकाललाई कर्तव्य ज्यान मुद्दामा अदालतको फैसला अनुसार हुने ठहर भएको कैद कट्टा वा कम गर्ने गरी भएका काम कारवाही र निर्णय संविधान तथा कानूनसम्मत् छन् वा छैनन्? रिट निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन? भन्ने समेतका प्रश्नमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो।

५. किशोर कुमार मानन्धरको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार तथा रिगल ढकाल समेत प्रतिवादी भएको चेतन मानन्धरको हत्या गरिएको भन्ने कर्तव्य ज्यान मुद्दामा बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०७५/१/११ मा र उच्च अदालत तुलसीपुर, नेपालगञ्ज इजलासबाट मिति २०७६/१०/२८ मा भएको फैसला अनुसार निज प्रतिवादी रिगल ढकाललाई जन्मकैद (वीस बर्ष कैद) हुने भनी ठहर भएको देखियो। सो मुद्दाका सन्दर्भमा निज प्रतिवादी रिगल ढकाल मिति २०७२/५/७ देखि थुनामा रहेको र २०८० साल असोज ३ गतेको संविधान दिवशको सन्दर्भमा निजलाई भुक्तान गर्न बाँकी कैद ११ बर्ष ११ महिना ५ दिन कट्टा गरी (कम गरी वा छोटाछाई) थुनाबाट मुक्त गरिएको पाइयो।

६. विषयगत सन्दर्भको प्रष्टताका लागि उल्लिखित ज्यान मुद्दाको केही तथ्यगत प्रसंग उल्लेख गर्नु आवश्यक देखिन्छ। उच्च अदालत तुलसीपुर, नेपालगञ्ज इजलासको फैसलाको प्रकरण ११ मा उल्लेख भए अनुसार रिगल ढकाल प्रतिवादी भएको विवादित कर्तव्य ज्यान मुद्दा सम्बन्धी घटनाक्रम प्रतिवादी मध्येका नवराज खत्रीले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दा यस प्रकार उल्लेख गरेको पाइयो:

मिति २०६७/३/३२ गते म (नवराज खत्री) लगायतका छविलाल बस्नेत, प्रेमध्वज खत्री, मोहनलाल खड्का समेतले कोहलपुर बस्ने पूर्ण बहादुर डाँगीलाई कर्तव्य गरी मारेपश्चात हामीहरु फरार भई लुक्दै छिपदै आईरहेको अवस्था छ। रिगल ढकाल र सोहन ढकाललाई पहिलेदेखि नै चिन्ने र निजहरुले लगाएका ठेक्कापट्टाको काममा हामीहरु निजले भनेका मानिसहरुलाई धम्क्याउने, कुट्ने काम गर्दथ्यौं। यस्ता काम गरेवापत निजले हामीलाई पैसा दिन्छन् र हामीहरु भारतका विभिन्न शहरमा गई बस्ने गर्दथ्यौं। यस्तैमा वारदात भन्दा केही समय पहिले रिगल ढकाल र सोहन सिंहले हामीलाई सम्पर्क गरी जरुरी काम छ नेपालगञ्ज आउनु म तिमीहरुलाई आफ्नै नाममा होटल ईन्द्रेणीमा कोठा बुक गरिदिन्छु भनेपश्चात म, प्रशान्त गौतम भन्ने प्रेमध्वज खत्री, विशाल बस्नेत भन्ने छविलाल बस्नेत, मोहनलाल खड्का र केशव रोकाय मिति २०७२/३/२० गते नेपालगञ्ज आई न्यूरोडमा रहेको होटल ईन्द्रेणीमा गई बुझदा रिगल ढकालले निजकै नाममा होटल ईन्द्रेणीको कोठा नं.१०४ बुक गरिदिएको देखि सोही मितिदेखि हामीहरु उक्त होटल कोठामा बसेका थियौं। हामीहरु उक्त होटलमा बसेको अवस्थामा सोहन सिंह र दिपेन्द्र मल्ल प्रायः दैनिक आउने गर्दथे। निजले तिमीहरु अहिले आनन्दले बस्दै गर, कामको बारेमा रिगल दाई आएपछि भन्नु हुन्छ भनेका थिए। यस्तैमा मिति २०७२/३/२५ गते सोहन सिंह र दिपेन्द्र मल्लले बिहान र दिउँसो गरी ४ वटा धारिला खुँडाहरु ल्याई हामी बसेको होटलको कोठामा राख्न दिएका थिए। मिति २०७२/३/२६ गते रिगल ढकाल हामी बसेको होटल कोठामा आई लं केटा हो तिमीहरुलाई म भोली एउटा फोटो देखाउँछु त्यो व्यक्तिलाई सिध्याउने हो, मौका मिलनासाथ तिमीहरुलाई लिनको लागि सोहनलाई पठाउँछु भनी सो को भोलीपल्ट २०७२/३/२७ गते रिगल ढकाल, सोहन सिंह र हरि

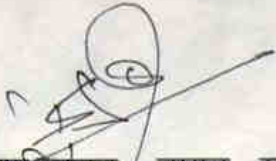

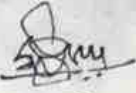
वली हामीलाई भेट्न आई फोटो देखाई यही हो चेतन मानन्धर भन्ने, यसलाई नै सिध्याउने हो भनी हामीहरूलाई चिनाई गएकोमा भोलीपल्ट मिति २०७२/३/२५ गते दिउँसो सोहन ढकालले केटा हो अब जाऊँ रिगल दाईले बोलाउनु भएको छ भनेपश्चात हामीहरू होटलमा राखेका धारिला खुँडाहरू बोकी ज्योती सिमताली होटल नजिक रहेको चिया पसलमा पुगी उक्त स्थानमा हामीहरू रिगल ढकाल, सोहन सिंह, दिपेन्द्र मल्ल, माधव परियार, प्रितम थापा, हरि वली, विवाद पाठक, याम बहादुर बुढा मगर, मनिष चौलागाई, म (नवराज खत्री), प्रेमध्वज खत्री, छविलाल बस्नेत, मोहनलाल खड्का र केशव बहादुर रोकाय जम्मा भएपश्चात रिगल ढकाल, सोहन सिंह, प्रेमध्वज खत्री र छविलाल बस्नेतले हातमा एक-एक वटा धारिलो खुँडा समाई ज्योती सिमताली होटल अगाडी रहेका चेतन मानन्धरको समूहलाई दौडदै हामी सबैले घेरा हाली हान्न खोजेको अवस्थामा निजका समूहका केही व्यक्तिहरू भागे, निज चेतन मानन्धर समेत भाग्न खोजेको अवस्थामा हामीहरूले निजलाई समाती लछार-पछार गर्दै रिगल ढकालको अगाडी पुऱ्याई दिएकोमा रिगल ढकालले आफ्नो साथमा ल्याएको धारिलो खुँडाले चेतन मानन्धरको टाउको ताकी प्रहार गर्दा चेतन मानन्धरले आफ्नो दायाँ हातले छेकेकोमा निजको उक्त हात कुहिनाको जोर्नीबाट काटिएको हो।

७. सुरु बाँके जिल्ला अदालत र उच्च अदालतले उपरोक्त अनुसार सह-अभियुक्तले गरेको बयान समेतलाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी फैसला गरेको देखिन्छ। जिल्ला र उच्च दुवै तहका अदालतले प्रत्यर्थी रिगल ढकाललाई उल्लिखित वारदातका योजनाकार तथा मुख्य कसूरदारको रूपमा ठहर गरेको देखिन्छ। यसरी भएको फैसला उपर निज रिगल ढकालको यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा सो ०७७-CR-०३०० को पुनरावेदन समेत निजले मिति २०८०/५/१० मा फिर्ता लिएको पाइयो। चेतन मानन्धरको मृत्यु हात कुहिनाको जोर्नीबाट काटिएको कारणबाट भएको कुरामा विवाद छैन। यस अर्थमा हेर्दा उपरोक्त अनुसार प्रतिवादी मध्येका नवराज खत्रीले बयान गर्दा उल्लेख गरेको घटनाक्रम सम्बन्धी तथ्यहरू स्थापित भएको मान्नु पर्ने अवस्था रहेको छ। यस प्रकारको घटना/वारदातलाई अपराधिक मनशायपूर्वक सुनियोजित रूपमा गरिएको कार्य भनी मान्नु पर्ने हुन्छ। प्रतिवादीलाई हुने ठहर

भएको सजाय छोट्याउने, कम गर्ने वा कट्टा गर्ने सन्दर्भमा यस प्रकारका घटनाक्रम विवरणतर्फ पनि विवेकपूर्ण दृष्टी दिनु आवश्यक देखिन्छ। मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा १५९ को उपदफा (३) ले समेत सजाय कम गर्ने जस्ता निर्णय गर्दा कसूरको प्रकृति र कसूर गर्दाको अवस्था, कसूरदारको उमेर र शारीरिक अवस्था, कसूरदारलाई तोकिएको सजायको हद लगायतका विषयमा विचार गरिनु पर्ने भनी निर्धारण गरेको छ। यो कुरा कार्यविधि संहितामा उल्लेख हुनुको अतिरिक्त नेपालको संविधानको धारा १२६ मा रहेको “न्यायका मान्य सिद्धान्त” अन्तर्गत समेटिएको अवधारणा पनि हो। यस प्रकारका न्यायिक मान्यतालाई नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन।

८. प्रत्यर्थी मध्येका रिगल ढकाललाई चेतन मानन्धरको हत्या गरेको भन्ने कसूरमा अदालतको फैसला अनुसार ठहर भएको जन्मकैदको सजाय मध्ये भुक्तान हुन बाँकी ११ वर्ष ११ महिना ५ दिन (५९.६६%) कैद सजाय नहुने (कट्टी हुने वा कम हुने) भनी फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ को दफा ३७ समेतको आधारमा प्रत्यर्थीहरूबाट कारवाही तथा निर्णय भएको देखिन्छ। उक्त दफा ३७ लाई कानूनी आधारको रूपमा ग्रहण गर्ने हो भने “पचास प्रतिशत कैद सजाय भुक्तान नभएको” र “जन्मकैदको सजाय पाएको” कसूरदारको हकमा सो बमोजिमको कैद कट्टा सुविधा प्रदान गर्न मिल्ने देखिदैन। प्रत्यर्थीहरूले लिखित जवाफमा भने कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ को उपनियम (१) समेतको आधारमा कैद कट्टा गरेको भनी जिकिर लिएको पाइयो। कारागार नियमावली, २०२० मा २०७९/९/१८ मा भएको संशोधनबाट उल्लिखित उपनियम (१) र (१क.) खारेज भएको भैसकेको देखिन्छ।

९. कैद कट्टा सुविधा प्रदान गरिएको सम्बन्धी विवादित वारदात २०७४ सालमा मुलुकी संहिताहरू जारी हुनुपूर्वको भएको हुँदा यस अदालतको फैसला/व्याख्या अनुसार पनि कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ आकर्षित हुन्छ; फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ को दफा ३७ समेतका प्रावधान आकर्षित हुँदैन भनी प्रत्यर्थीहरूका तर्फबाट बहस गर्नुहुने विद्वान

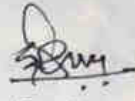

महान्यायाधिवक्ता, नायव महान्यायाधिवक्ता लगायतका विद्वान अधिवक्ताहरुले जिकिर गर्नु भएको पाइयो। यस अदालतबाट भएका पूर्व व्याख्याको आलोकका सन्दर्भमा हेर्दा कारागार नियमावली, २०२० का प्रावधान आकर्षित हुन्छ भन्ने यस अदालतको पूर्व न्यायिक व्याख्याको कुरामा अहिले यस इजलासबाट विमति राख्नु पर्ने कारण पनि देखिदैन। यो दृष्टिकोण अगाडि सार्ने हो भने विवादित कैद कट्टा हुने निर्णय गर्दा फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ को दफा ३७ भनी उल्लेख गरिएको कुरा असंगत देखिन जान्छ। प्रत्यर्थीहरुको लिखित जवाफ तथा प्रत्यर्थीहरुको तर्फबाट गरिएको बहस जिकिरका सन्दर्भमा भने मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा १५९, फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ को दफा ३७ को प्रावधान प्रस्तुत प्रसंगमा आकर्षित हुँदैन; कारागार नियमावली, २०२० मा रहेको २०७९ सालमा भएको संशोधन पूर्वको प्रावधान नै आकर्षित हुन्छ भनी जिकिर लिएको पाइयो। यसरी हेर्दा प्रत्यर्थीबाट भएको निर्णय र लिखित जवाफ तथा बहसका क्रममा लिइएको जिकिरका बीच द्विविधा र अलमल रहेको अर्थात् तादात्म्यता नरहेको अवस्था देखियो।

१०. प्रत्यर्थी रिगल ढकाल समेत उपर चलेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा उच्च अदालत तुलसीपुर, नेपालगञ्ज इजलासबाट मिति २०७६/१०/२८ मा भएको फैसला उपर निजले यस अदालतमा गरेको ०७७-CR-०३०० को पुनरावेदन मिति २०८०/५/१० मा फिर्ता लिएको देखिन्छ। निजका अतिरिक्त सह-प्रतिवादीहरु मोहनलाल खड्का, प्रेमध्वज के.सी., नवराज खत्री समेतले निजहरुको क्रमशः ०७७-CR-१०३०, १०२६, १०२८ का पुनरावेदनहरु समेत २०८० साल भाद्र महिनामा नै फिर्ता लिएको पाइयो। यसरी पुनरावेदन फिर्ता लिनेहरु मध्येका मुख्य अभियुक्तको रूपमा रहेका रिगल ढकालको हकमा बाँकी कैद कट्टा भएको र निज कैदबाट छुटेको देखियो भने अन्य तीनजना रिगल ढकालका सहयोगीको रूपमा रहेका भनिएका सह-अभियुक्तहरुको हकमा सो सविधा प्रदान गरिएको देखिदैन। यसो गर्नुको कुनै अभिव्यक्त कारण खुल्न

आएको पनि पाइएन। स्वच्छता, निस्पक्षता र समान व्यवहारका दृष्टिले हेर्दा यस पक्षमा पनि प्रश्न उपस्थित हुनु स्वभाविक देखिन्छ।

११. कर्तव्य ज्यान मुद्दा अन्तिम किनारा नलाग्दै कैद कट्टा वा कम गर्ने कार्य गर्न मिल्दैन भन्ने रिट निवेदक तर्फको जिकिर रहेको छ भने प्रत्यर्थी रिगल ढकाल समेत उपर चलेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा निजले यस अदालतमा गरेको पुनरावेदन फिर्ता लिएको हुँदा निजको हकमा मुद्दा अन्तिम भैसकेको भन्ने प्रत्यर्थीहरू तर्फबाट जिकिर प्रस्तुत हुन आएको छ। उक्त मुद्दाका प्रतिवादी रिगल ढकाल मात्र नभएर अन्य धेरैजना प्रतिवादीहरू रहेको देखिन्छ। सोही कर्तव्य ज्यान मुद्दाका अन्य सह-प्रतिवादीहरू हरि ओली, केशव बहादुर रोकाय, यामबहादुर बुढा मगर, दिपेन्द्र मल्ल, प्रितम सिंह, विवाद पाठक, सोहन सिंह समेतको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन, प्रतिवादी भेषराज चौलागाईको पुनरावेदन सरहको निवेदन तथा छविलाल बस्नेत र मनिष चौलागाईको हकमा साधकको रोहमा मुद्दा यस अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ। यसबाट उल्लिखित "कर्तव्य ज्यान मुद्दा" "अन्तिम किनारा" भैसकेको भनी मात्र मिल्ने अवस्था देखिदैन। यस प्रकारको एउटै मुद्दामा एकैसाथ फैसला भएकाहरू मध्ये कसैको हकमा अन्तिम भएको र कसैको हकमा विचाराधीन रहेको मानेर खण्डीकरण गरी हेर्नु मनासिव हुँदैन। प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा हेर्दा यस अदालतमा विचाराधीन रहेका हरि ओली समेतका प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन किनारा नलागेसम्म उल्लिखित कर्तव्य ज्यान मुद्दा अन्तिम किनारा लागेको भनी सम्झन मिल्दैन। मुद्दा नै अन्तिम किनारा भैसकेको अवस्थामा अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दाका प्रतिवादीहरूका सम्बन्धमा सजाय माफी, मूलतवी, कट्टा वा कम गर्ने गरी निर्णय गर्न नमिल्ने भएकाले पनि विवादित निर्णय त्रुटिपूर्ण देखिन्छ।

१२. मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा १५९ को उपदफा (५) मा रहेको प्रावधानको सन्दर्भमा हेर्दा पनि "कुनै अदालतमा पुनरावेदन, साधक जाँच वा पुनरावलोकन वा मुद्दा दोहोर्याउने अवस्थाको रोहमा विचाराधीन रहेको वा जेन अदालतको फैसलाबाट सजाय तोकिएको हो त्यस्तो सजाय अन्तिम भई

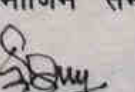
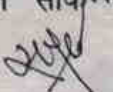
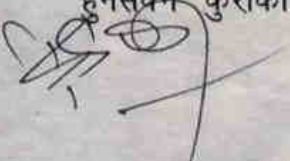

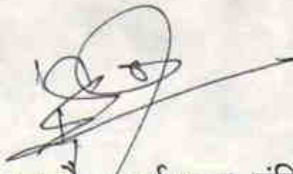

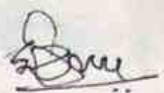
नसकेको अवस्थामा” “सजाय माफी गर्ने, मुलतवी राख्ने, परिवर्तन गर्ने वा कम गर्ने सम्बन्धमा कारवाही र निर्णय गर्न मिल्ने देखिदैन।

१३. सजाय “कम गर्ने” भन्नु र “सजाय कट्टा गर्ने” भन्नु उस्तै वा समान-अर्थी र समान परिणाम पैदा हुने कुराहरु हुन्। कानूनका फरक प्रावधानमा सजाय “कम गर्ने” र सजाय “कट्टा गर्ने” भनी फरक अभिव्यक्ति प्रयुक्त भएको कुरालाई फैसला अनुसार ठहर भएको सजाय अवधि घटाउने वा छोट्याउने प्रयोजनका लागि फरक अर्थमा ग्रहण गर्नु तर्कसंगत हुँदैन। यस अदालतमा मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा मातहत अदालतबाट ठहर भएको कैद सजाय कट्टा गर्ने वा कम गर्नेगरी भएका काम कारवाहीलाई मान्यता प्रदान गर्ने हो भने अदालतको न्याय सम्पादन सम्बन्धी कार्यमा राज्यका अन्य निकाय वा पदाधिकारीहरुको अनावश्यक र अवाञ्छित प्रभाव वा हस्तक्षेपको अवस्था पैदा हुन जाने अवस्था रहन्छ। त्यस प्रकारको अवस्थाबाट स्वतन्त्र रूपमा न्याय सम्पादन गर्ने कुरा र फौजदारी न्यायको प्रभावकारिता कायम गर्ने कुरामा नकारात्मक प्रभाव पर्ने र प्रतिकूलता थपिने स्थिति आईपर्दछ। खास व्यक्तिको हकमा पुनरावेदन फिर्ता भएको कुरालाई नितान्त प्राविधिक रूपमा अगाडि सारेर न्यायिक निरूपणको लागि विचाराधीन रहेको विषयको अन्तर्यमा कार्यपालिकी निकायले प्रवेश गर्ने कुराको औचित्य प्रमाणित गर्न खोज्नु मनासिव देखिदैन।

१४. प्राविधिक अर्थमा अवधारणागत दृष्टिले हेर्दा सजाय माफी दिने, सजाय कम गर्ने, छोट्याउने वा कट्टा गर्ने कुराहरुका बीच अवश्य नै केही सामान्य भिन्नता रहेको देखिन्छ। तथापी, उल्लिखित कुराहरुको प्रयोग, परिणाम र यी अवधारणा सम्बन्धित दर्शनमा भने खासै धेरै फरक वा भिन्नता रहेको देखिदैन। त्यसैले माफीका सन्दर्भमा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको आलोकमा पनि सजाय कम गर्ने वा कट्टा गर्ने कुरालाई हेर्न सकिन्छ। यस अदालतको बृहत् पूर्ण इजलासबाट निवेदक सावित्री श्रेष्ठ भएको रिट निवेदनका सन्दर्भमा निम्न दृष्टिकोण अपनाईएको छः

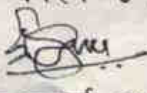
“माफी दिने अधिकारको प्रयोग अनियन्त्रित, अपरिमित र स्वेच्छाचारी ढंगबाट हुनसक्ने कुराको परिकल्पना गर्न सकिन्न। संविधानबमोजिम सम्पादन गरिने

जुनसुकै कार्यहरुमा संविधानवादका आधारभूत सिद्धान्त र मूल्य मान्यताहरुलाई अनुशरण गर्ने पर्ने हुन्छ। त्यसमा पनि अदालतको अन्तिम फैसलाबाट ठहरेको दण्ड सजायलाई माफी दिने जस्तो गम्भीर विषयमा विशेषाधिकार प्रयोग गर्दा ज्यादै सचेत र सम्वेदनशील बन्नु पर्दछ। कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तहरुको किञ्चित मात्र पनि उपेक्षा गरी माफीको अधिकार प्रयोग हुन नसक्ने^१।

१५. फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ को दफा ३७ वा कारागार नियमावली, २०२० अथवा अन्य कुनै प्रचलित नेपाल कानूनले राज्यका कुनै पनि तहका सार्वजनिक जवाफदेहिता रहेका पदाधिकारीहरुलाई स्वेच्छाचारी तबरबाट निर्णय गर्ने अनुमति प्रदान गरेको छैन। माफी-मिनाहा, सजाय मूलतवी राखे वा सजाय घटाउने, छोट्याउने वा कट्टा गर्ने जुनसुकै प्रकारको निर्णय गर्दा त्यसो गर्नुको वस्तुगत आधार र कारण खुलाउन आवश्यक हुन्छ। कानूनको शासनमा कानूनभन्दा माथि कोही पनि हुँदैन। सवैले कानूनको पालना गर्नु पर्दछ। संविधानवादको अवधारणाभित्र पनि यी कुराहरु समेटिएका मानिन्छन्। त्यसैले विगतको अभ्यास वा व्यवहारिक सहजतालाई हेरेर कानून, न्यायिक सिद्धान्तको अनुशरण नगर्ने सुविधा राज्य संयन्त्रका कुनैपनि पदाधिकारीलाई प्राप्त हुन सक्तैन।

१६. विवादित विषयका सन्दर्भमा हेर्दा सजाय घटाउने (कट्टा गर्ने) निर्णय गर्दा कैदीहरुको नाम-नमेसी विवरण खुलाईएको तालिकामा रहेको “कैद कट्टी गर्न उपयुक्त छ/छैन” भन्ने शीर्षकको तल “छ” भन्ने एउटा अक्षरसम्म उल्लेख गरिएको देखियो। सो अक्षर बाहेक अन्य कुनै आधार वा कारण उल्लेख गरिएको देखिएन। राष्ट्रपति कार्यालयमा पठाईएको विवरणमा प्रत्यर्थी रिगल ढकालको स्वास्थ्य स्थिति उल्लेख गर्दा निज “बृद्ध, रोगी वा अशक्त नभएको” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। रिगल ढकालको उमेर करिब ४९/४२ वर्ष

१ निवेदक सावित्री श्रेष्ठ विरुद्ध सम्माननीय प्रधानमन्त्री बाबुराम भट्टराई, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत, ०६८-WS-००२९, उत्प्रेषण, निर्णय नं. ०००२, नेपाल कानून पत्रिका, संवैधानिक इजलास खण्ड २०७५, आदेश मिति: २०७२/९/२३/६

भएको देखिएकाले उमेरका दृष्टिले पनि अन्यथा विचार गर्नु पर्ने अवस्था छैन। कैदी, बन्दीमा सुधार आएको कुराको कुनै अभिलेख निर्णयकर्ता सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष पेश भएको देखिदैन। केवल १७० जना मानिसको नाम-नमेसी लेखिएको तालिका (फाराम)को छेउमा “कैद कट्टी गर्न उपयुक्त छ/छैन” भन्ने शीर्षकको तल “छ” भन्ने एउटा अक्षर उल्लेख गर्दा सजाय कट्टा गर्ने कुराको औचित्य प्रमाणित हुन वा प्रयोजन पुरा हुन सक्तैन। त्यस प्रकारको निर्णयलाई सुशासन (व्यवस्थापन तथा संचालन) ऐन, २०६४ को दफा १७ अनुकूलको कार्य भनी मात्र मिल्ने पनि देखिदैन। अपराधको राजनीतिकरण गर्ने प्रवृत्तिहरू पनि यस्तै प्रकारका व्यवहार र कार्यशैलीको धरातलमा पैदा हुने र मौलाउने गर्दछन्। स्वेच्छाचारिता पैदा गर्ने प्रकृतिका व्यवहारहरूमा नियन्त्रण र सुधार गर्दै गएमा नै कानूनको शासन कायम राख्न योगदान प्राप्त हुन्छ।

१७. निवेदक अधिवक्ता रामकृष्ण बन्जारासमेत भएको रिट निवेदनका सन्दर्भमा यस अदालतबाट “कारागार ऐन, २०१९ तथा कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ (१) र (२) समेतका कानूनद्वारा प्रदान गरिने सुविधा वस्तुगत र न्यायोचित तवरबाट प्रदान गर्न बन्दीको असल चालचलन तथा कामकाजी सुविधा दिने प्रयोजनका लागि चालचलन तथा कामकाजी भूमिका निर्वाह गरेको समेतका कुराहरूको नियमितरूपमा मूल्याङ्कन गर्ने गर्नु, सोसम्बन्धी विवरण खुलाई अभिलेख राख्नु र यसरी गरिएको मूल्याङ्कनबाट असल चालचलन देखिएका कैदीहरू तथा कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(२) बमोजिमको सुविधा पाउने अवस्थाका कैदी भए सोसमेत गणना गरी बढीमा ६० (साठी) प्रतिशतसम्म कैद छोट्याउने सुविधा प्रदान गर्ने लगायतका सुधारात्मक काम कारवाही स्वच्छ, निष्पक्ष, वस्तुगत एवम् पारदर्शी तवरबाट गर्नु गराउनु भनी” परमादेश जारी भएको छ^२। यसैगरी, मुकेश कुमार चौधरी^३, गोपाल सिवाकोटी (चिन्तन)^४ ले

२ निवेदक अधिवक्ता रामकृष्ण बन्जारासमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत, उत्प्रेषण परमादेश, ०७४-WO-००३२, निर्णय नं. ९९४९, आदेश (फैसला) मिति: २०७४/७/३०

३ निवेदक मुकेश कुमार चौधरी वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत, ०७८-WO-१५८६, आदेश मिति: २०७९/९/२०

दायर गरेको रिट निवेदन लगायत अन्य कतिपय विवादका सन्दर्भमा यस अदालतबाट कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९(१) को प्रयोग गर्दा होस वा सार्वजनिक पदाधिकारीले कानून बमोजिम कसैको हक, अधिकार, सुविधा जस्ता विषयमा निर्णय गर्दा होस, वस्तुगत आधारमा स्वच्छ, निष्पक्ष, र पारदर्शी तवरबाट निर्णय गर्नु पर्ने भनी व्याख्या भई सिद्धान्त कायम भएका छन्। तर प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा हेर्दा प्रत्यर्थी मध्येका रिगल ढकाललाई हुने ठहर भएको कैद सजाय घटाउने वा कट्टा गर्ने सन्दर्भमा उपरोक्त अनुसारको आदेश तथा प्रतिपादित सिद्धान्तको अनुशरण गरेको देखिएन। मुद्दाको रोहमा सर्वोच्च अदालतले गरेको संविधान र कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त सबैले पालन गर्नु पर्दछ। यस अर्थमा हेर्दा विवादित कैद कट्टा सम्बन्धी निर्णय नेपालको संविधानको धारा १२८ को उपधारा (४) समेतको प्रतिकूल देखिन आयो।

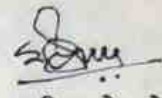
१८. नेपालको संविधानको धारा २१ मा अपराध पीडितको हक सम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ। उक्त धाराले अपराध पीडितलाई "आफू पीडित भएको मुद्दाको अनुसन्धान तथा कारवाही सम्बन्धी जानकारी पाउने हक" तथा "कानून बमोजिम सामाजिक पुनःस्थापना र क्षेतिपूर्ति सहितको न्याय पाउने हक" प्रदान गरेको छ। संविधानमा यो प्रावधान कुनै अलङ्कारका लागि समावेश गरिएको होइन। संविधान वा कानूनमा हक लेखिने तर व्यवहारमा त्यसको लाभ लिन वा उपभोग गर्न नपाउने हो भने त्यस्तो हकको कुनै अर्थ रहँदैन। संवैधानिक विकाशको क्रममा नेपालको संविधानले २०७२ सालमा अपराध पीडितको हकलाई नवीन आयामको रूपमा आत्मसात् गरिसकेको वर्तमान अवस्थामा पीडितको पीडालाई संविधानसम्मत रूपमा सम्बोधन गर्नु राज्यको कर्तव्य र दायित्व बन्दछ। विगतमा पीडितको पीडालाई अन्देखा गरेर हुकुमी शासकीय शैलीमा राज्य व्यवस्था संचालन गर्ने गरिएको अवस्थामा कतिपय तर्क र विवेकपूर्ण प्रश्नहरू अनुत्तरित रहेका पनि थिए होलान् !! तर अबको अवस्था

४ गोपाल सिवाकोटी (चिन्तन) वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत, ०७६-

WO-०९३९, आदेश मिति: २०७७/४/१९

त्यस्तो होइन। वर्तमान लोकतान्त्रिक संवैधानिक परिवेशमा पुरातन विरासत थामेको झल्को आउने गरी माफी, मिनाहा, कैद कट्टी वा सजाय कम गर्ने कानूनी अख्तियारीको प्रयोग गर्न मिल्दैन। संविधान लोकतान्त्रिक प्रकृतिको भएर मात्रै लोकतन्त्र व्यवहारिक जीवनमा रूपान्तरण हुँदैन, यसका लागि लोकतान्त्रिक संस्कार, शैली, समर्पण र अभ्यासको पनि जरुरत रहन्छ।

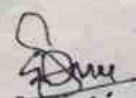
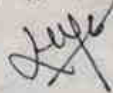
१९. अपराध पीडितलाई संविधानले प्रदान गरेको “आफू पीडित भएको मुद्दाको अनुसन्धान तथा कारवाही सम्बन्धी जानकारी पाउने हक” तथा “कानून बमोजिम सामाजिक पुनःस्थापना र क्षेतिपूर्ति सहितको न्याय पाउने हक” केवल प्रकृयागत विषय मात्रै होइन। पीडितको रूपमा रिट निवेदन लिएर यस अदालतमा प्रवेश गरेकी भारती शेर्पा वा/तथा मृतकका अन्य आश्रित परिवारजनलाई राज्यको तर्फबाट सामाजिक पुनःस्थापना र क्षेतिपूर्तिको लागि के व्यवस्था भयो? प्रत्यर्थी मध्येका रिगल ढकाललाई भएको सजाय कट्टा सम्बन्धी निर्णय गर्नुपूर्व सो कारवाही सम्बन्धी जानकारी पीडितलाई दिइयो वा दिइएन साथै, कैद कट्टा गर्ने विषयमा पीडितको मञ्जुरी वा सहमति लिइयो वा लिइएन? भन्ने प्रश्नहरू सम्पूर्ण रूपमा अनुत्तरित रहेको देखियो। अपराध पीडित संरक्षण ऐन, २०७५ मा समेत अपराध पीडितका कतिपय हक अधिकारहरूको व्यवस्था सहित संरक्षणका लागि व्यवस्था गर्नु पर्ने प्रावधानहरू रहेका छन्। वस्तुतः “न्याय पाउने हक” फैसलाको कुरासम्ममा मात्र सीमित रहँदैन; सो फैसला अनुसारको परिणाम उपभोग गर्ने वा लाभ प्राप्त गर्ने हक पनि “न्याय पाउने हक”मा अन्तर्निहित रहन्छ। अपराध पीडितको हक फैसलाको परिणामसम्म नै विस्तारित रहने भएकाले पीडितलाई भएको सजाय घटी वा कम गर्दा पीडित पक्षको सहमति वा मञ्जुरी लिनु अनिवार्य बन्दछ र निज पीडितलाई सामाजिक पुनःस्थापना र क्षेतिपूर्तिको व्यवस्था पनि गरिनु पर्ने हुन्छ। नेपालको संविधानको धारा २७६ वा अन्य कुनै प्रचलित नेपाल कानूनको व्याख्या र प्रयोग गर्दा संविधानको धारा २९ मा रहेको अपराध पीडितको हकलाई अन्देखा गर्न वा कम महत्वको ठान्न मिल्दैन। यस दृष्टीले हेर्दा पीडितको रूपमा रहेका प्रत्यर्थी मध्येका रिगल ढकाललाई भएको कैद सजाय घटाउने गरी भएका काम कारवाही तथा निर्णय

नेपालको संविधानको धारा २१ अनुकूल हुनेगरी भए गरिएको देखिएन। संविधानको धारा २१ प्रतिकूल भए गरिएका काम कारवाही र निर्णयलाई यस अदालतले न्यायिक मान्यता प्रदान गर्न सक्तैन।

२०. अतः प्रत्यर्थी मध्येका रिगल ढकाललाई बाँके जिल्ला अदालत र उच्च अदालत तुलसीपुर, नेपालगञ्ज इजलासबाट भएको फैसला अनुसारको जन्मकैद (अर्थात बीस वर्ष कैद) सजाय मध्ये एघार वर्ष, एघार महिना पाँच दिन (५९.६६ प्रतिशत) सजाय कट्टा वा कम गरी निजलाई कारागारबाट थुनामुक्त गर्ने सन्दर्भमा भएका प्रत्यर्थीहरूका काम कारवाही तथा सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट २०८० साल असोज ३ गतेको संविधान दिवशको सन्दर्भ पारेर निज रिगल ढकाललाई बाँकी कैद सजाय कम गर्ने वा कट्टा गर्नेगरी भएको निर्णय समेत नेपालको संविधानको धारा २१ ले प्रदान गरेको अपराध पीडितको हक प्रतिकूल रहेको पाइयो। प्रत्यर्थीहरूले यस अदालतबाट मुद्दाको रोहमा प्रतिपादित सिद्धान्त र दिइएको आदेश अनुकूल काम कारवाही गरेको नदेखिएकाले संविधानको धारा १२८ को उपधारा (४) प्रतिकूल काम कारवाही भएको समेत देखियो। यसका अतिरिक्त, मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा १५९ को उपदफा (५), फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, २०७४ को दफा ३७ को त्रुटिपूर्ण रूपमा प्रयोग गरेको पाइयो। साथै, कारागार नियमावली, २०२० को नियम २९ मा रहेका प्रावधानहरूलाई यस अदालतबाट भएको व्याख्या अनुकूल हुनेगरी प्रयोग गरिएको देखिएन। तसर्थ, यसमा नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) बमोजिम देहाय बमोजिमको रिट आदेश जारी गरिएको छः

क. प्रत्यर्थी मध्येका रिगल ढकाललाई कर्तव्य ज्यान मुद्दामा सुरु बाँके जिल्ला अदालत र उच्च अदालत तुलसीपुर, नेपालगञ्ज इजलासबाट हुने ठहर गरिएको जन्मकैदको सजाय मध्ये भुक्तान गर्न बाँकी कैद सजाय कट्टा गर्ने (कम गर्ने/छोट्याउने) गरी भएका काम कारवाही, सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट भएको निर्णय र सो सम्बन्धी पत्राचारहरू समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर

ख. निज प्रत्यर्थी रिगल ढकाललाई तत्काल पक्राउ गरी माथि उल्लेख भएबमोजिमको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा ठहर भएको जन्मकैद मध्ये निजबाट असूल उपर हुन बाँकी देखिएको एघार बर्ष, एघार महिना, पाँच दिन कैद निजलाई कारागारमा राखी कानून बमोजिम असूल गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ।

ग. कैद कट्टी गर्ने/कम गर्ने, छोट्याउने वा मिनाहा दिने जस्ता काम कारवाही र निर्णय गर्दा कानूननद्वारा निर्धारित प्रतिशतको सीमा बन्देजका अतिरिक्त पीडितको हक संरक्षित रहने गरी निजको सहमति मञ्जुरी समेत लिई, पीडितलाई सामाजिक पुनःस्थापना र क्षेतिपूर्ति सहितको न्याय प्राप्त भएको अवस्था सुनिश्चित गरी, यस अदालतको आदेश र प्रतिपादित सिद्धान्तहरू सहित कानूनमा उल्लेख भएका अन्य शर्तहरू समेतको समुचित रूपमा अनुशरण गरी तथा अवस्थानुसार सार्वजनिक हित, चासो र सरोकारका विषयतर्फ समेत दृष्टिगत गरी सजाय कम गर्ने वा घटाउने, छुट दिने निर्णय गर्नु र यसरी गरिने निर्णयमा वस्तुगत आधार र उचित कारण अभिव्यक्त रूपमा खुलाएर मात्र निर्णय गर्ने गर्नु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ।

घ. अदालतमा विवादले प्रवेश पाएपछि मुद्दा विचाराधीन रहेको (निर्णय भैनसकेको) अवस्थामा कतिपय विवादका सन्दर्भमा सर्वसाधारणमा अनावश्यक शंका, उपशंका, भ्रम पैदा हुने गरी विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूमा समाचार सम्प्रेषण हुने गरेको सिलसिला प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा पनि कायम रहेको देखिएको छ। यस प्रकारको प्रवृत्ति प्रति यस इजलासको ध्यानाकर्षण भएको छ। न्यायिक प्रकृत्यामा रहेका विषयमा अनावश्यक र भ्रमपूर्ण सूचना, जानकारीहरू प्रचार प्रसार गरिएका विषयलाई कुनै सन्दर्भमा कानूनी दायरामा ल्याउनु पर्ने अवस्था समेत रहन सक्तछ। त्यसैले, विचाराधीन मुद्दाको विषयबस्तुलाई लिएर अल्प सूचनाको आधारमा समाचार प्रकाशन/पुष्पारण, नगर्न, नगराउन र अदालतको न्यायिक प्रकृत्यामा सहयोग

गर्न सवै संचार माध्यमलाई अनुरोध गर्नु भनी सर्वोच्च अदालत प्रशासनका नाममा निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी हुने ठहर्छ।

२१. यो संक्षिप्त आदेशको जानकारी प्रत्यर्थीहरूलाई दिनु तथा आदेशको तत्काल कार्यान्वयन गर्नु गराउनु भनी आदेशको प्रतिलिपी साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा लेखी पठाई दिनु।

आदेश (फैसला) को पूर्णपाठ पछि तयार गरिनेछ।

(कुमार चुडाल)
न्यायाधीश

(सपना प्रधान मल्ल)
न्यायाधीश

(ईश्वर प्रसाद खतिवडा)
का.मु. प्रधान न्यायाधीश

इति सम्वत् २०८० साल कार्तिक १६ गते रोज ५ शुभम् ।